

Representation of Extremism in Dostoevsky's *Demons*: A Qualitative Content Analysis Based on Identity Crisis, Gradual Radicalization, and Terror Management

Ehsan Hamidizadeh^{1*}, Fatemeh Toobaie², Zahra Maani³

1. Assistant Professor of Sociology, Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Department of Sociology, Shiraz University, Shiraz, Iran (**Corresponding Author**). ehamidi@shirazu.ac.ir
2. PhD Graduate in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Department of Persian Language and Literature, Shiraz University, Shiraz, Iran. toobaieshima@yahoo.com
3. MA Student in Sociology, Faculty of Economics, Management and Social Sciences, Department of Sociology, Shiraz University, Shiraz, Iran. zahraa.mni88@gmail.com

Original Article

Abstract

Background and aim: This article examines the representation of extremism in Fyodor Dostoevsky's *Demons*. Rather than treating ideological violence as the direct product of a single doctrine or personality type, it asks how crises of identity and meaning become connected to group organization, existential anxiety, and the moral treatment of others within the novel's narrative structure.

Data and method: The study uses structured qualitative content analysis of Soroush Habibi's Persian translation of *Demons*. Meaning units were selected from dialogue, narrative description, character action, and event sequences involving Stavrogin, Pyotr Verkhovensky, Kirillov, Shatov, Stepan Trofimovich, and several female and child figures. Identity crisis, gradual radicalization, and terror management served as sensitizing concepts; subcategories were refined through repeated reading and comparison of textual evidence.

Findings: Extremism is represented as the interaction of identity instability, group pressure, shame, fear, moral emptiness, and the instrumentalization of others. Pyotr converts individual vulnerabilities into organizational violence through secrecy, threat, the manipulation of moral language, and shared crime. Stavrogin and Kirillov reveal distinct existential and ethical trajectories, while Shatov represents the possibility—and cost—of leaving the radical group.

Conclusion: *Demons* portrays extremist violence as a multilevel process rather than an inevitable consequence of identity crisis or fear. Violence becomes stabilized when unstable commitments, coercive group mechanisms, and existential pressures reinforce one another and when other persons are reduced to instruments of power, cohesion, pleasure, or elimination.

Keywords: extremism; *Demons*; identity crisis; radicalization; terror management

Received: 9/7/2026

Accepted: 26/8/2026

Citation: Hamidizadeh, E., Toobayi, F., & Maani, Z. (2026). Representation of Extremism in Dostoevsky's *Demons*: A Qualitative Content Analysis Based on Identity Crisis, Gradual Radicalization, and Terror Management, *Journal of Iranian Social Studies*, 20(1), 60-81. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2093951.1961>

Extended Abstract

Introduction

Dostoevsky's *Demons* presents ideological violence through characters whose commitments, relationships, and responses to fear change across the narrative. The novel does not assign the same motive or degree of belief to all participants in political violence. Some characters seek meaning or recognition, some use ideas instrumentally, some remain in a group because of shame or fear, and others attempt to withdraw from earlier commitments. This differentiation makes the novel suitable for examining extremism as a process rather than as a fixed ideological type. The article therefore asks what relationship *Demons* establishes among the identity and existential crises of its characters, the mechanisms through which a radical group is formed and stabilized, and the ethical consequences of violence. The analysis does not assume in advance that identity crisis causes radicalization. Instead, it compares pathways of convergence, resistance, exit, and self-destruction. Identity crisis, gradual radicalization, and terror management are treated as sensitizing concepts that direct attention to different levels of the problem: instability of commitment and meaning at the individual level; group mechanisms that reorganize belonging and acceptable action; and fear, shame, or death anxiety as affective pressures that can intensify dependence on a closed worldview. The narrative form is also relevant because the meanings of political claims are tested against competing voices, silences, relationships, and the consequences of action.

Methods and Data

The study employs structured qualitative content analysis. Its analytical corpus is the complete Persian translation of *Demons* by Soroush Habibi (Dostoevsky, 2012). The unit of analysis is a meaningful segment rather than an isolated sentence: a passage of dialogue, narrative description, character action, or sequence of events becomes a unit when it bears on identity, belonging, fear, group control, violence, or moral responsibility. The analysis gives particular attention to Stavrogin, Pyotr Verkhovensky, Kirillov, Shatov, and Stepan Trofimovich, while also examining figures such as Maria Lebyadkina, Liza, Darya, Varvara Petrovna, and Matryosha when their narrative position makes the consequences of domination or victimization visible. Following the logic of structured qualitative content analysis (Kuckartz & Rädiker, 2023), the procedure combined theory-guided and text-sensitive categorization. The three broad themes were derived from the theoretical framework. Repeated readings were then used to specify codes, subcategories, and relations among themes. For each interpretive claim, the analysis links the code to a narrative context and textual evidence rather than treating the theoretical concept as a pre-established answer. This mixed deductive–inductive procedure is important because the same condition can lead to different narrative outcomes. Identity instability, for example, can be associated with dependence, self-destruction, renewed commitment, or attempted exit; fear can produce obedience, denial, religious return, or control of others.

Findings

The first theme concerns identity crisis and the search for meaning. Stavrogin has social prestige and strong influence over others, but he does not convert the capacity to choose into stable commitment or responsibility. His ambiguity makes him available for political projection: others can imagine him as leader, symbol, or source of legitimacy even when he lacks a coherent program. Kirillov organizes his identity

around an attempt to overcome fear of death and to prove absolute freedom through suicide. Stepan Trofimovich represents a different problem: elevated intellectual language and generational self-image are not matched by sustained ethical responsibility. Shatov is analytically important because he moves in the opposite direction, attempting to leave an earlier ideological position and reconstruct commitment through relation, family, and responsibility. These trajectories support the article's distinction between identity instability and violent radicalization: the former creates vulnerability or a search for certainty, but does not determine the outcome.

The second theme is gradual radicalization and the logic of the group. Pyotr Verkhovensky functions as the principal organizer. His power is less a matter of doctrinal depth than of managing information, status, shame, threat, and dependency. He creates the impression of a much larger revolutionary network, converts independent judgment into disloyalty, and uses secrecy to narrow the space for individual evaluation. Shared wrongdoing is especially consequential. The planned murder of Shatov is not only an attempt to remove a potential informer; it is also a way of binding members through common guilt. In this sense, radicalization is represented as an accumulation of commitments that increases the cost of withdrawal. Moral vocabulary also changes. Acts that could be named as lies, threats, betrayal, or murder are redescribed through terms such as necessity, loyalty, organization, or the future. The process therefore involves a reduction in the capacity to name and reassess one's own actions, not simply movement toward more extreme opinions.

The third theme concerns terror management and existential anxiety. The novel distributes this problem across different characters rather than giving it one behavioral outcome. Kirillov seeks mastery over death through self-destruction; Stepan Trofimovich returns to religious signs at a moment of crisis; members of the radical circle fear exposure, exclusion, and the consequences of exit; and Pyotr uses these fears as instruments of control. Stavrogin's anxiety appears in guilt, boredom, and moral numbness rather than direct fear. The analysis therefore does not treat death awareness as an independent cause of extremism. Its significance depends on the resources available for meaning, relation, and responsibility and on whether a group offers an exclusive worldview that converts fear into obedience or hostility. The ethical outcome of these mechanisms is clearest in the treatment of others. Shatov becomes an instrument of group cohesion through his murder, while Matryosha and Maria Lebyadkina expose forms of individual and gendered domination in which vulnerable persons are reduced to objects, secrets, or obstacles. Darya provides a contrasting possibility of care, although care cannot by itself reverse a crisis when responsibility is refused.

Conclusion and Discussion

The analysis answers the research question by showing that *Demons* represents extremism through a reciprocal relation among individual instability, group organization, and affective pressure. Identity crisis can increase the search for belonging and certainty; the group can organize that search through mission, boundaries, secrecy, and sanctions; fear of exclusion, exposure, meaninglessness, or death can then reinforce dependence; and participation in coercion or violence can further bind identity to the group. The resulting relation is cyclical rather than mechanically linear. Shatov's attempted exit shows that the process is not irreversible, while his death shows the cost of withdrawal from a group that has tied loyalty to secrecy and shared guilt. The article also argues that the ethical threshold of extremism appears before overt political violence: it emerges when another person is treated as a means of power, cohesion, pleasure, or elimination

rather than as an independent bearer of dignity and responsibility. The interpretation is limited to the narrative organization of Demons and to the Persian translation used for the analysis. It should not be generalized as an empirical model of all forms of contemporary extremism. Its contribution is narrower: it specifies how this novel connects identity, group dynamics, existential fear, and the instrumentalization of others while retaining the divergent trajectories of its characters.

Ethical Considerations

The study is based exclusively on analysis of a published literary text and does not involve human participants, personal data, or an intervention. Participant consent and institutional ethics approval are therefore not applicable to this research design.

Funding

This research received no financial support or specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Authors' Contributions

All authors contributed to the development of the study, analysis and interpretation of the material, and preparation and revision of the manuscript. All authors reviewed and approved the final version of the manuscript.

Conflicts of Interest

The authors declare that they have no conflicts of interest related to this research.

Author's ORCID

Ehsan Hamidizadeh: <https://orcid.org/0000-0001-7143-0188>

Fatemeh toobaie: <https://orcid.org/0009-0001-9225-8302>

Zahra Maani: <https://orcid.org/0000-0001-7143-0188>

References

- Akbari, S., & Boostani, D. (2025). How students perceive and experience school violence: Unpacking its social roots and contexts. *Journal of Iranian Social Studies*, 19(2), 106–132. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2068725.1915>
- Altemeyer, R. A., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113–133. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR0202_5
- Amirbeigi, M., & Ghorbani, N. (2021). Terror management theory: Theoretical concepts, empirical research, and criticisms. *Rooyesh*, 10(3), 135–148. [In Persian]. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.3.1.5>

بازنمایی افراط‌گرایی در رمان شیاطین داستایفسکی:

تحلیل محتوای کیفی بر پایه بحران هویت، رادیکال‌شدن تدریجی و مدیریت ترس

احسان حمیدی‌زاده^{۱*}، فاطمه طوبایی^۲، زهرا معانی^۳

۱- * استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، بخش جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)؛

ehamidi@shirazu.ac.ir

۲- دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی، بخش جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

مقاله پژوهشی

چکیده

زمینه و هدف: این مقاله بازنمایی افراط‌گرایی را در رمان شیاطین داستایفسکی بررسی می‌کند. به‌جای تلقی خشونت ایدئولوژیک به‌عنوان محصول مستقیم یک آموزه یا تیپ شخصیتی واحد، پژوهش حاضر می‌پرسد بحران‌های هویت و معنا چگونه در ساختار روایی رمان با سازمان‌دهی گروهی، اضطراب وجودی و نحوه مواجهه اخلاقی با دیگری پیوند می‌خورند.

روش و داده‌ها: پژوهش با استفاده از تحلیل محتوای کیفی ساختاریافته و براساس ترجمه فارسی سروش حبیبی از رمان شیاطین انجام شده است. واحدهای معنایی از گفت‌وگوها، توصیف‌های روایی، کنش شخصیت‌ها و توالی رویدادهای مربوط به ستاوروگین، پیوتر ورخاوینسکی، کیریلوف، شاتوف، استپان ترافیموویچ و چند شخصیت زن و کودک استخراج شدند. بحران هویت، رادیکال‌شدن تدریجی و مدیریت ترس به‌عنوان مفاهیم حساس‌کننده به کار رفتند و زیرمقوله‌ها از طریق خوانش مکرر و مقایسه شواهد متنی پالایش شدند.

یافته‌ها: افراط‌گرایی در رمان حاصل تعامل بی‌ثباتی هویتی، فشار گروهی، شرم، ترس، خلأ اخلاقی و ابزارشدن دیگری است. پیوتر از طریق رازداری، تهدید، دست‌کاری زبان اخلاقی و ایجاد هم‌دستی در جرم، آسیب‌پذیری‌های فردی را به خشونت سازمان‌یافته تبدیل می‌کند. ستاوروگین و کیریلوف مسیرهای وجودی و اخلاقی متفاوتی را آشکار می‌سازند، درحالی‌که شاتوف امکان خروج از گروه افراطی و هزینه این خروج را نشان می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری: رمان شیاطین خشونت افراطی را فرایندی چندسطحی نشان می‌دهد، نه پیامد ناگزیر بحران هویت یا ترس. خشونت هنگامی تثبیت می‌شود که تعهدهای بی‌ثبات، سازوکارهای الزام‌آور گروهی و فشارهای وجودی یکدیگر را تقویت کنند و اشخاص دیگر به ابزار قدرت، انسجام، لذت یا حذف تقلیل یابند.

واژگان کلیدی: افراط‌گرایی؛ شیاطین؛ بحران هویت؛ رادیکال‌شدن؛ مدیریت ترس.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۶/۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۴/۱۸

ارجاع: حمیدی‌زاده، ا.، طوبایی، ف.، و معانی، ز. (۱۴۰۵). بازنمایی افراط‌گرایی در رمان شیاطین داستایفسکی: تحلیل محتوای کیفی بر پایه بحران هویت، رادیکال‌شدن تدریجی و مدیریت ترس، *مطالعات اجتماعی ایران*، ۲۰(۱)، ۸۱-۶۰. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2093951.1961>

مقدمه و بیان مسأله

افراط‌گرایی هنگامی که فقط در سطح ایدئولوژی، سازمان سیاسی یا کنش خشونت‌آمیز تعریف شود، مرحله‌ای را نادیده می‌گذارد که در آن فرد هنوز به عامل خشونت تبدیل نشده، اما شیوه فهم او از خود، دیگری، تعلق و مسئولیت در حال تغییر است. میان نارضایتی فکری و مشارکت در خشونت فاصله‌ای وجود دارد که در آن تردید، میل به کسب منزلت، نیاز به تعلق، ترس از انزوا و جست‌وجوی معنای قطعی می‌توانند مسیرهای متفاوتی ایجاد کنند. برخی افراد در همین مرحله از گروه فاصله می‌گیرند، برخی به اطاعت می‌رسند و برخی بدون پذیرش کامل یک عقیده، در کنش جمعی خشونت‌آمیز مشارکت می‌کنند. از این‌رو، مسئله افراط‌گرایی فقط محتوای باورها نیست، بلکه چگونگی تبدیل آشتی‌های فردی و روابط روزمره به تعهد جمعی و کنش است.

رمان شیاطین این مسئله را در قالب مجموعه‌ای از شخصیت‌ها و موقعیت‌های ناهمگون طرح می‌کند. همه شخصیت‌ها انگیزه، میزان باور و نسبت یکسانی با خشونت ندارند: بعضی در جست‌وجوی هویت و معنا هستند، بعضی ایده‌ها را وسیله قدرت می‌کنند، بعضی از ترس یا شرم در جمع باقی می‌مانند و بعضی می‌کوشند از گذشته خود فاصله بگیرند. همین تفاوت‌ها اجازه نمی‌دهد افراط‌گرایی در رمان به یک منشأ واحد، مانند نیهیلیسم، اختلال فردی یا توطئه سیاسی، فروکاسته شود. مسئله اصلی در نحوه ارتباط یافتن این مسیرهای متفاوت در یک شبکه روایی است؛ شبکه‌ای که در آن گفت‌وگو، شایعه، دوستی، وابستگی، تهدید و سکوت به اندازه بیانیه‌های سیاسی در شکل‌گیری خشونت نقش دارند.

در سطح فردی، مسئله به بی‌ثباتی هویت، فقدان تعهد و دشواری ایجاد پیوندی پایدار میان گذشته، اکنون و آینده مربوط است. با این حال، بحران هویت به‌خودی‌خود نه افراط‌گرایی را توضیح می‌دهد و نه خشونت را اجتناب‌ناپذیر می‌کند. در سطح گروهی نیز عضویت در یک حلقه سیاسی لزوماً به معنای پذیرش کامل ایدئولوژی آن نیست؛ فرد ممکن است بر اثر نیاز به تعلق، ترس از رسوایی، وفاداری شخصی یا هزینه خروج در گروه باقی بماند. در سطح وجودی، ترس از مرگ، بی‌معنایی یا بی‌اعتباری می‌تواند پاسخ‌های متعارضی پدید آورد: بازگشت به ایمان، انکار، خودویرانگری، سلطه بر دیگران یا جست‌وجوی پناه در جمع. بنابراین، نسبت میان این سطوح باید در متن بررسی شود و نمی‌توان آن را از پیش رابطه‌ای مستقیم و یک‌سویه فرض کرد.

مسئله دیگری که در تحلیل رمان مطرح می‌شود، جایگاه ساختار روایی در صورت‌بندی این فرایندهاست. افراط‌گرایی فقط در سخنان آشکار شخصیت‌های سیاسی ظاهر نمی‌شود؛ در فاصله میان ادعا و عمل، در تغییر معنای واژگان اخلاقی، در نحوه توزیع اطلاعات، در واکنش شخصیت‌ها به تهدید و در سرنوشت کسانی که به ابزار یا قربانی تبدیل می‌شوند نیز قابل پیگیری است. در نتیجه، تحلیل باید روشن کند که رمان چگونه تجربه درونی شخصیت‌ها را با مناسبات گروهی مرتبط می‌سازد، چگونه مراحل نزدیک‌شدن به خشونت یا فاصله‌گرفتن از آن را تنظیم می‌کند و چگونه پیامدهای این فرایند را از منظر قربانیان و شخصیت‌های حاشیه‌ای قابل مشاهده می‌سازد.

بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود: رمان شیاطین چه رابطه‌ای میان بحران‌های هویتی و وجودی شخصیت‌ها، سازوکارهای شکل‌گیری و تثبیت گروه رادیکال، و پیامدهای اخلاقی خشونت برقرار می‌کند و این رابطه در مسیرهای متفاوت شخصیت‌ها چگونه در ساختار روایی رمان صورت می‌یابد؟ این پرسش به جای آنکه وجود یک مسیر علی از پیش تعیین‌شده را مفروض بگیرد، امکان مقایسه مسیرهای همگرایی، مقاومت، خروج و خودویرانگری را فراهم می‌کند.

برای بررسی این مسئله، پژوهش حاضر از تحلیل محتوای کیفی ساختاریافته استفاده می‌کند. گفت‌وگوها، کنش‌ها، توصیف‌های روایی و توالی رخدادها به‌عنوان واحدهای معنایی بررسی می‌شوند و سه مفهوم «بحران هویت»، «رادیکال‌شدن تدریجی» و «مدیریت ترس» نقش مقوله‌های حساس‌کننده را دارند، نه پاسخ‌های از پیش تثبیت‌شده. به این معنا، مفاهیم نظری جهت خوانش را مشخص می‌کنند، اما رابطه میان آنها، دامنه کاربردشان و تفاوت مسیر شخصیت‌ها باید از طریق مقایسه شواهد متن به دست آید.

پیشینه تجربی

مطالعات فارسی و نسبت آنها با مسئله پژوهش

مطالعات فارسی درباره داستایفسکی بیشتر بر دین، اخلاق، مسئله شر، تجربه دینی، آزادی و اختیار متمرکز بوده‌اند. حسینی، میرانی و میر در بررسی تجربه دینی در جنایت و مکافات و برادران کارامازوف نشان داده‌اند که داستایفسکی دین را نه صرفاً دستگاهی اعتقادی، بلکه تجربه‌ای تفسیری و معنابخش می‌بیند (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰). این نتیجه برای پژوهش حاضر اهمیت دارد، زیرا در شیاطین نیز بحران دینی با بحران معنا پیوند دارد و فقدان افق قدسی، زمینه را برای جایگزینی ایدئولوژی‌های خشن فراهم می‌کند.

شرفی و اعوانی در مطالعه مسئله شر در آثار داستایفسکی بر پیوند آزادی، گناه و مسئولیت تأکید کرده‌اند (شرفی و اعوانی، ۱۳۹۷). این بحث به طور مستقیم با شیاطین ارتباط دارد؛ زیرا شخصیت‌هایی مانند ستاوروگین و پیوتر در مرز آزادی و سوءاستفاده از آزادی حرکت می‌کنند. در این رمان، آزادی از مسئولیت جدا می‌شود و همین جدایی، آزادی را به ابزار سلطه و تخریب تبدیل می‌کند.

از نظر روش‌شناختی، پژوهش‌هایی مانند تحلیل محتوای رمان همسایه‌ها در حوزه بزهکاری کودک و نیز تحلیل محتوایی برخی رمان‌های ایرانی نشان داده‌اند که تحلیل محتوای کیفی می‌تواند در مطالعات ادبی فارسی به کار رود (رضوی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۹؛ مختاری، ۱۳۹۸). با این حال، در بخش عمده این پژوهش‌ها، نظام مقوله‌گذاری و راهنمای کدگذاری به اندازه کافی روشن نشده است. مقاله حاضر با الهام از کوکارتز و ردیکر می‌کوشد این خلأ را کاهش دهد و نشان دهد هر مقوله چگونه از متن استخراج شده و به کدام شاهد روایی متکی است.

اکبری و بوستانی (۱۴۰۴) با تمرکز بر ادراک و تجربه دانش‌آموزان از خشونت مدرسه، خشونت را در پیوند با زمینه‌های ساختاری، فرهنگی و بین‌فردی مطالعه کرده‌اند؛ رویکردی که اهمیت عبور از توضیح‌های تک‌علتی خشونت را نشان می‌دهد. ذوالفقاری، رونقی نوتاش و صدیقی (۱۴۰۳) نیز با گفتمان کاوی موسیقی از دوره مشروطه تا انقلاب ۱۳۵۷، متن فرهنگی را در نسبت با زمینه اجتماعی و تاریخی آن بررسی کرده‌اند. با وجود تفاوت موضوع و ماده تجربی این مطالعات با پژوهش حاضر، مطالعه نخست برای توجه هم‌زمان به سطوح مختلف خشونت و مطالعه دوم برای پیوند دادن صورت‌بندی متن با زمینه اجتماعی، به چارچوب تحلیلی این مقاله نزدیک است.

در منابع فارسی، مقاله‌هایی نیز درباره نظریه مدیریت ترس منتشر شده‌اند که برای چارچوب نظری این پژوهش سودمندند. امیریگی و قربانی با مرور مفاهیم، پژوهش‌های تجربی و نقدهای نظریه مدیریت وحشت نشان داده‌اند که مواجهه انسان با مرگ، تهدید معنا و اضطراب وجودی می‌تواند باورهای گروهی و دفاع از جهان‌بینی را تشدید کند (امیریگی و قربانی، ۱۴۰۰). این نکته برای فهم کیریلوف و ترافیمویچ در شیاطین اهمیت دارد؛ زیرا هر دو در لحظه بحران، نسبت خود را با مرگ، خدا و معنا بازتعریف می‌کنند.

مطالعات خارجی

در پژوهش‌های غیرفارسی، شیاطین از نخستین دهه‌های گسترش جامعه‌شناسی ادبیات و مطالعات تروریسم در پیوند با نیهیلیسم، سیاست انقلابی و بحران نظم اجتماعی خوانده شده است. اور رابطه سیاست و جامعه را در «گرایش اهریمنی» رمان بررسی می‌کند و خشونت را به تعارض میان ایده‌های انتزاعی، ساختار اجتماعی و ضعف پیوندهای اخلاقی مرتبط می‌سازد (اور،^۱ ۱۹۷۸). این رویکرد زمینه‌ای فراهم می‌کند تا سازمان سیاسی رمان جدا از محیط فکری و اجتماعی آن تحلیل نشود.

موران شیاطین را در نسبت با ریشه‌های تروریسم مدرن مطالعه می‌کند و بر نقش توجیه ایدئولوژیک خشونت، منطق حذف و تبدیل اعتراض سیاسی به «راه‌حل قهرآمیز» تمرکز دارد (موران، ۲۰۰۹). مایرسون میلگروم و ترستون-میلگروم نیز از منظر ساختار اجتماعی به رمان می‌پردازند و خشونت افراطی را نه صرفاً نتیجه ویژگی روانی یک فرد، بلکه حاصل رابطه میان شبکه‌ها، موقعیت‌های اجتماعی و کنش متقابل اعضا می‌دانند.

^۱ . Orr

(مایرسون میلگروم و ترستون-میلگروم، ۲۰۰۹). این مطالعات، سطح تاریخی و اجتماعی مسئله را برجسته می‌کنند، هرچند تحلیل تفصیلی فرایندهای هویتی و عاطفی در کانون آنها نیست.

پادامسی با تأکید بر گفت‌وگویی بودن آثار داستایفسکی، شیاطین را برای فهم افراط‌گرایی در عصر رسانه بررسی می‌کند (پادامسی، ۲۰۲۴). در این خوانش، رمان به یک صدای قطعی و توضیح تک‌علتی فروکاسته نمی‌شود؛ صداهای متعارض در برخورد با یکدیگر، تناقض‌های ایدئولوژی و فاصله میان ادعا، انگیزه و پیامد را آشکار می‌کنند. اهمیت این دیدگاه برای پژوهش حاضر در توجه به شکل روایی تولید معناست؛ یعنی افراط‌گرایی نه فقط از محتوای سخنان، بلکه از رابطه میان صداها و نتایج کنش‌ها فهمیده می‌شود.

بریگز در مطالعه بازنمایی زنان در رمان‌های داستایفسکی نشان می‌دهد که خوانش‌های متمرکز بر شخصیت‌های مرد و مسائل فلسفی، تجربه زنان، رنج خانوادگی، آسیب‌پذیری در برابر سلطه و ظرفیت اخلاقی شخصیت‌های حاشیه‌ای را کم‌رنگ کرده‌اند (بریگز، ۲۰۰۹). این مطالعه برای تحلیل شیاطین اهمیت دارد، زیرا پیامدهای خشونت و بی‌مسئولیتی فقط در حلقه سیاسی ظاهر نمی‌شود؛ روابط عاطفی، خانوادگی و جنسیتی نیز محل آشکارشدن منطق ابزارسازی دیگری هستند.

چکارلی در رساله خود فرایند رادیکال شدن فردی را در یادداشت‌های زیرزمینی، جنایت و مکافات و شیاطین دنبال می‌کند. او به جای تمرکز صرف بر کنش نهایی، مراحل میانی را بررسی می‌کند: مواجهه با ایده رادیکال، تغییر تدریجی نسبت فرد با آن، آزمودن ایده در عمل و حرکت به سوی خشونت یا تروریسم (چکارلی، ۲۰۰۹). مزیت این مطالعه، صورت‌بندی زمانی و فرایندی رادیکال شدن است؛ با این حال، دامنه تطبیقی آن سبب می‌شود مناسبات درونی گروه، اضطراب وجودی و جایگاه قربانیان در شیاطین به‌طور مستقل و با نظام کدگذاری متنی بررسی نشود.

رولبرگ در مقاله «طراح، تروریست، معما: نیکلای ستاوروگین داستایفسکی» بر ابهام سیاسی و کاریزمای ستاوروگین تمرکز می‌کند. او شیاطین را رساله‌ای سیاسی با پیام صریح نمی‌داند، بلکه رمانی می‌خواند که بنیان‌های غیرعقلانی سیاست، نمایش قدرت و سازوکارهای فریب را از هم می‌گشاید (رولبرگ، ۲۰۱۴). در این تفسیر، ستاوروگین با آنکه برنامه سیاسی منسجمی ندارد، به دلیل منزلت، ابهام و قدرت اثرگذاری می‌تواند موضوع فراقنی و بت‌سازی سیاسی قرار گیرد. این تحلیل تمایز میان تصویر کاریزماتیک رهبر و سازمان‌دهی عملی خشونت را برای مطالعه حاضر روشن‌تر می‌کند. استراوس در مقایسه شیاطین با ادبیات علوم اجتماعی درباره تروریسم، بر دانشی تأکید می‌کند که داستان درباره انگیزه‌های شخصی، روابط عاطفی، جذب در جمع بسته و گردش خشونت پیرامون اقتدار کاریزماتیک فراهم می‌آورد (استراوس، ۲۰۰۶). او همچنین نقش روابط جنسیتی و کنش زنان را در تثبیت یا گسستن چرخه خشونت بررسی می‌کند. این رویکرد اجازه می‌دهد خشونت سیاسی از روابط روزمره، وابستگی‌های عاطفی و شیوه برخورد با افراد آسیب‌پذیر جدا نشود.

در مطالعات روان‌شناختی افراط‌گرایی، مک‌کالی و موسکالکو رادیکال شدن را حاصل یک مسیر واحد یا یک تیپ شخصیتی ثابت نمی‌دانند. آنان سازوکارهایی مانند بحران شخصی، نارضایتی گروهی، فشار و انزوای جمعی، تعهد عاطفی، انتقام، رقابت میان گروه‌ها و لغزش تدریجی در مشارکت خشونت‌آمیز را در سطوح فردی و جمعی از هم متمایز می‌کنند (مک‌کالی و موسکالکو، ۲۰۰۸). این مدل عمومی، امکان مقایسه سازوکارهای روایی رمان با فرایندهای شناخته‌شده رادیکال شدن را فراهم می‌کند، بی‌آنکه شخصیت‌ها به یک الگوی ثابت تقلیل داده شوند.

جمع‌بندی پیشینه نشان می‌دهد مطالعات خارجی ابعاد تاریخی و اجتماعی خشونت، ریشه‌های تروریسم، ساختار شبکه‌ای گروه، چندصدایی، رادیکال شدن فردی، کاریزمای ستاوروگین و جایگاه زنان و قربانیان را از زاویه‌های متفاوت بررسی کرده‌اند. مسئله‌ای که همچنان به بررسی نیاز دارد، رابطه درونی این سطوح در متن شیاطین است: اینکه بی‌ثباتی هویتی چگونه با روابط گروهی پیوند می‌خورد، ترس و نیاز به معنا چه جایگاهی در تثبیت یا گسستن این پیوند دارند و پیامد اخلاقی فرایند در سرنوشت دیگران چگونه نمایان می‌شود. پژوهش حاضر این رابطه را با تحلیل محتوای کیفی و تفکیک نظام‌مند شواهد روایی، کدها، مقوله‌ها و تم‌ها بررسی می‌کند.

ملاحظات نظری

بحران هویت و عطش معنا

هویت در نظریه اریکسون صرفاً مجموعه‌ای از ویژگی‌های فردی یا پاسخ لفظی به پرسش «من کیستم؟» نیست. هویت، احساس تداوم و همانندی خویشتن در طول زمان، توان پیوند دادن تجربه‌های گذشته با نقش‌های اکنون و امکان جهت‌دادن به آینده است. این احساس در خلأ شکل نمی‌گیرد؛ فرد باید برداشت خود از خویشتن را با شناسایی و انتظارهای دیگران هماهنگ کند و بتواند در میان نقش‌های گوناگون، نوعی انسجام و جهت نسبتاً پایدار به دست آورد. به همین دلیل، هویت هم بعد درونی دارد و هم بعد اجتماعی: فرد باید خود را واحد و پیوسته تجربه کند و در عین حال جایگاهش در شبکه روابط، ارزش‌ها و مسئولیت‌های جمعی برای او قابل فهم باشد (اریکسون، ۱۹۵۰؛ ۱۹۶۸).

بحران هویت به معنای فقدان کامل هویت یا بیماری روانی نیست، بلکه وضعیتی است که در آن پیوستگی، تعهد و جهت آینده با اختلال یا تعلیق روبه‌رو می‌شود. در دوره بحران، پاسخ‌های پیشین دیگر کفایت نمی‌کنند، اما بدیل‌های تازه نیز هنوز به تعهدی سنجیده و پایدار تبدیل نشده‌اند. پیامد آن می‌تواند سردرگمی نقش، نوسان میان هویت‌های متعارض، وابستگی شدید به دآوری دیگران یا پذیرش «هویت منفی» باشد؛ یعنی ساختن خویشتن بر پایه نقش‌ها و ارزش‌هایی که جامعه آنها را طرد یا تهدیدآمیز تلقی می‌کند. بحران می‌تواند زمینه‌بازاندیشی و شکل‌گیری تعهد تازه را نیز فراهم کند؛ بنابراین جهت آن از پیش معلوم نیست و به منابع فردی، کیفیت روابط و فرصت‌های اجتماعی وابسته است (اریکسون، ۱۹۶۸).

اهمیت مفهوم بحران هویت برای مطالعه افراط‌گرایی در این است که فقدان تعهد پایدار، تحمل ابهام را دشوار و جاذبه پاسخ‌های قطعی را بیشتر می‌کند. ایدئولوژی‌های بسته می‌توانند پراکندگی تجربه را در روایتی ساده سازمان دهند، مرز روشنی میان «ما» و «آنها» بسازند، شکست شخصی را به ستم یک دشمن نسبت دهند و به فرد نام، منزلت و مأموریت عرضه کنند. باین‌حال، این رابطه احتمالی است و نه ضروری. بسیاری از افراد بحران هویت را بدون گرایش به خشونت پشت سر می‌گذارند و برخی عاملان خشونت نیز از هویتی نسبتاً منسجم برخوردارند. در این چارچوب، بحران هویت فقط سطح آسیب‌پذیری و نیاز به معنا را توضیح می‌دهد؛ برای تبیین تبدیل این آمادگی به تعهد افراطی باید سازوکارهای گروهی، موقعیت‌های انتخاب و هزینه‌های ورود و خروج نیز بررسی شوند.

رادیکال‌شدن تدریجی و منطق گروه

رادیکال‌شدن تدریجی نام فرایندی است که در آن نسبت فرد یا گروه با قواعد موجود، مخالفان و استفاده از خشونت در طول زمان تغییر می‌کند. این مفهوم یک رخداد ناگهانی یا صرفاً تغییر عقیده را توصیف نمی‌کند؛ ممکن است دگرگونی در تفسیر جهان، عواطف، روابط اجتماعی و رفتار با سرعت‌ها و ترتیب‌های متفاوت رخ دهد. پذیرش یک عقیده رادیکال لزوماً به مشارکت خشونت‌آمیز منتهی نمی‌شود و مشارکت در خشونت نیز همیشه حاصل اعتقاد کامل به یک ایدئولوژی نیست. از این‌رو، تحلیل رادیکال‌شدن باید میان باور، تعلق، آمادگی برای کنش و مشارکت عملی تمایز بگذارد و به نقاط عبور از یک سطح به سطح دیگر توجه کند.

مک‌کالی و موسکالینکو رادیکال‌شدن را نتیجه یک مسیر واحد یا ویژگی شخصیتی ثابت نمی‌دانند و سازوکارها را در سطوح فردی، گروهی و جمعی تفکیک می‌کنند. در سطح فردی، تجربه زیان، تحقیر، نارضایتی یا پیوند عاطفی با فرد و گروه می‌تواند نقطه ورود باشد. در سطح گروهی، انزوا، فشار برای هم‌رنگی، رقابت با گروه‌های دیگر و تشدید متقابل مواضع، مرزهای پذیرفتنی کنش را جابه‌جا می‌کند. همچنین «لغزش تدریجی» زمانی رخ می‌دهد که فرد با تعهدهای کوچک وارد فرایندی می‌شود که هر مرحله، پذیرش مرحله بعد را آسان‌تر و بازگشت را پرهزینه‌تر می‌کند. در این الگو، خشونت محصول انباشت تصمیم‌ها و دگرگونی روابط است، نه صرفاً اجرای مستقیم یک آموزه (مک‌کالی و موسکالینکو، ۲۰۰۸).

منطق گروه در این فرایند نقش میانجی دارد. گروه با تعریف هویت مشترک، دشمن، مأموریت و معیار وفاداری، تجربه پراکنده اعضا را در روایتی واحد قرار می‌دهد. کنترل اطلاعات، تحقیر تردید، شرم‌زده‌کردن دآوری مستقل و ارزش‌گذاری اطاعت می‌تواند توان ارزیابی فردی را کاهش دهد.

مشارکت در راز، تخلف یا جرم مشترک نیز پیوندی می‌سازد که صرفاً عاطفی یا عقیدتی نیست؛ فرد برای جلوگیری از رسوایی، مجازات یا پذیرش مسئولیت گذشته، به بقای گروه وابسته می‌شود. در چنین وضعیتی، زبان اخلاقی ممکن است بازتعریف شود و کنش‌هایی که پیش‌تر نامشروع بودند، با مفاهیمی مانند ضرورت، وفاداری یا دفاع توجیه شوند. مفهوم رادیکال‌شدن تدریجی امکان می‌دهد این جابه‌جایی‌های کوچک و انباشتی، و نه فقط لحظه‌نهایی خشونت، موضوع تحلیل قرار گیرند.

مدیریت ترس و اضطراب وجودی

نظریه مدیریت ترس از تعارض میان میل انسان به ادامه زندگی و آگاهی او از اجتناب‌ناپذیری مرگ آغاز می‌کند. این آگاهی می‌تواند اضطرابی وجودی ایجاد کند که همیشه به شکل ترس هشیار و مستقیم ظاهر نمی‌شود. افراد برای قابل‌تحمل کردن این وضعیت به نظام‌های معنایی فرهنگی تکیه می‌کنند؛ نظام‌هایی که درباره منشأ جهان، معیار ارزش، جایگاه فرد و امکان تداوم نمادین پس از مرگ توضیح می‌دهند. حرمت نفس نیز در این نظریه احساس ساده رضایت از خود نیست، بلکه نشانه‌ای است از اینکه فرد معیارهای ارزشمند جهان‌بینی خود را برآورده می‌کند و در نظامی معنادار جای دارد (گرینبرگ، پیژچینسکی و سولومون، ۱۹۸۶؛ پیژچینسکی، سولومون و گرینبرگ، ۲۰۱۵).

جهان‌بینی فرهنگی، حرمت نفس و روابط نزدیک می‌توانند نقش سپرهای روانی را در برابر اضطراب مرگ ایفا کنند. هنگامی که این منابع با ثبات و انعطاف‌پذیر باشند، فرد می‌تواند محدودیت، فقدان و تفاوت را بدون واکنش دفاعی شدید تحمل کند. اما تهدید جهان‌بینی یا منزلت می‌تواند دفاع از باورهای خودی، همانندسازی با گروه و ارزیابی منفی مخالفان را افزایش دهد. پژوهش‌های این حوزه نشان داده‌اند که حرمت نفس فقط پس از برانگیخته‌شدن اضطراب آن را تسکین نمی‌دهد، بلکه می‌تواند پیشاپیش از شدت نگرانی‌های وجودی بکاهد (شیمل، هیز و شارپ، ۲۰۱۹). بنابراین، مسئله صرف حضور ترس نیست، بلکه کیفیت منابعی است که فرد برای معنا دادن به فناپذیری و حفظ ارزشمندی خود در اختیار دارد.

مدیریت ترس به‌خودی‌خود نظریه‌ای درباره افراط‌گرایی یا خشونت نیست. آگاهی از مرگ می‌تواند به مراقبت، تعهد اخلاقی، ایمان، خلاقیت یا تقویت روابط نیز منجر شود. پیوند آن با افراط‌گرایی زمانی محتمل‌تر می‌شود که جهان‌بینی به صورت قطبی و انحصاری تعریف شود، منزلت فرد به پیروزی جمع وابسته باشد و مخالف نه صاحب دیدگاهی متفاوت، بلکه تهدیدی برای نظم معنا تلقی شود. در چنین شرایطی، دفاع از جهان‌بینی می‌تواند با تقدیس رهبر، طرد دیگری، پذیرش فداکاری مطلق یا توجیه خشونت همراه شود. از این‌رو، در چارچوب حاضر مدیریت ترس یک نیروی عاطفی تقویت‌کننده است که جهت آن را ساختار هویت، نوع جهان‌بینی و سازوکارهای گروهی تعیین می‌کنند، نه علتی مستقل که به‌طور خودکار خشونت تولید کند.

مفصل‌بندی مفاهیم و منطق روایی

سه مفهوم یادشده در این پژوهش سه توضیح موازی و مستقل نیستند، بلکه هر یک سطح متفاوتی از مسئله را روشن می‌کنند. بحران هویت به شرایطی مربوط است که در آن پیوستگی، تعهد و معنای شخصی بی‌ثبات می‌شود. رادیکال‌شدن تدریجی سازوکارهای اجتماعی و رفتاری را توضیح می‌دهد که از طریق آنها این بی‌ثباتی ممکن است درون گروه سازمان یابد، به هویت جمعی و قواعد وفاداری تبدیل شود و مرزهای کنش مجاز را جابه‌جا کند. مدیریت ترس نیز بعد عاطفی فرایند را مشخص می‌کند: اضطراب مرگ، بی‌معنایی، رسوایی یا طرد می‌تواند نیاز به قطعیت و وابستگی به گروه را افزایش دهد. مفصل‌بندی این سطوح خطی و جبرگرایانه نیست؛ هر سطح می‌تواند بدون دو سطح دیگر وجود داشته باشد و نتیجه‌نهایی به نحوه تعامل آنها وابسته است.

در منطق روایی شیاطین، این رابطه از طریق توزیع کارکردها میان شخصیت‌ها صورت می‌گیرد. ستاوروگین امکان تبدیل خلاً تعهد به تصویر کاریزماتیک را فراهم می‌کند؛ پیوتر بی‌ثباتی‌ها و وابستگی‌های پراکنده را به شبکه، انضباط و کنش مشترک تبدیل می‌کند؛ کیریل صورت افراطی

تلاش برای حل مسئله مرگ و آزادی از راه خودیرانگری است؛ و شاتوف امکان بازسازی تعهد و خروج از جمع را پیش می‌کشد. این شخصیت‌ها مراحل ثابت یک الگوی واحد نیستند، بلکه مسیرهای متفاوتی‌اند که از طریق روابط، گفت‌وگوها و پیامدهای کنش در کنار هم قرار می‌گیرند. به همین دلیل، تحلیل باید هم اشتراک‌ها و هم تفاوت‌های مسیر آنان را حفظ کند.

پیامد اخلاقی مفصل‌بندی سه مفهوم در جایگاه «دیگری» سنجیده می‌شود. هنگامی که بحران هویت با منطق گروه و دفاع سخت‌گیرانه از جهان‌بینی پیوند می‌خورد، دیگری ممکن است از شخصی صاحب کرامت به مانع، ابزار، راز یا وسیله انسجام تبدیل شود. قتل شاتوف صورت سازمانی این ابزارسازی است و رنج ماتریوشا و ماریا صورت فردی و جنسیتی آن را آشکار می‌کند. چندصدایی در این چارچوب علت چهارمی برای افراط‌گرایی نیست، بلکه شیوه ارزیابی ادعاهاست: سخنان شخصیت‌ها باید در برابر صداهای رقیب، سکوت قربانیان و نتایج واقعی کنش‌هایشان سنجیده شوند. از این راه، چارچوب نظری علاوه بر توضیح مسیر خشونت، امکان بررسی مقاومت، خروج و هزینه‌هایی را فراهم می‌کند که دیگران در این فرایند می‌پردازند.

روش و داده‌های پژوهش

این پژوهش کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی ساختاریافته است. کوکارتز و ردیکر این روش را فرایندی نظام‌مند برای سازمان‌دهی، کدگذاری و تفسیر داده‌های متنی می‌دانند که در آن مقوله‌ها می‌توانند از پرسش و چارچوب نظری اخذ شوند یا در تعامل با داده‌ها توسعه یابند (کوکارتز و ردیکر، ۲۰۲۳: ۴۹ تا ۷۷). در پژوهش حاضر، سه تم کلان از یک چارچوب نظری تلفیقی استخراج شد؛ سپس مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و کدهای اولیه در خوانش چندباره رمان اصلاح و تکمیل شدند. بنابراین تحلیل نه کاملاً قیاسی است و نه کاملاً استقرایی: تم‌های اصلی جهت اولیه را تعیین کرده‌اند، اما صورت دقیق مقوله‌ها و کدها از مقایسه واحدهای معنایی متن به دست آمده است.

جامعه تحلیل، متن کامل رمان شیاطین در ترجمه سروش حبیبی است (داستایفسکی، ۱۳۹۱). واحد تحلیل، جمله منفرد نیست، بلکه قطعه معنایی است؛ یعنی بخشی از گفت‌وگو، توصیف یا کنش روایی که به یکی از سازوکارهای افراط‌گرایی مربوط می‌شود. این تصمیم روش‌شناختی با دیدگاه کوکارتز و ردیکر هماهنگ است که تأکید می‌کنند در تحلیل متن، واحدها باید بر اساس پرسش پژوهش و معنای بافتی تعیین شوند، نه صرفاً بر اساس مرزهای صوری جمله و بند (کوکارتز و ردیکر، ۲۰۲۳: ۸۱ تا ۹۸).

فرایند تحلیل در شش گام انجام شد: خوانش کامل رمان و یادداشت‌برداری اولیه؛ استخراج واحدهای معنا؛ تولید کدهای اولیه؛ تجمیع کدهای مرتبط در زیرمقوله‌ها و مقوله‌ها؛ بازخوانی قیاسی بر اساس چارچوب نظری تلفیقی؛ و تفسیر رابطه تم‌ها با اتکا به شاهد‌های روایی. در مرحله بازبینی، هر کد با تعریف مقوله، بافت صحنه و پرسش اصلی پژوهش مقایسه شد تا از قرارگرفتن یک شاهد در مقوله‌ای صرفاً بر اساس شباهت واژگانی جلوگیری شود.

در این مقاله، «کد» پایین‌ترین سطح برجسب‌گذاری و نامی فشرده برای یک ویژگی معنادار در قطعه روایی است؛ چند کد مرتبط، یک زیرمقوله یا مقوله را می‌سازند؛ و «تم» الگویی مرتبه بالاتر است که رابطه میان مقوله‌ها را توضیح می‌دهد و به پرسش پژوهش پاسخ می‌دهد. این تمایز با بحث کوکارتز و ردیکر درباره نسبت کد، مقوله و تم و نیز تعریف براون و کلارک از تم به‌عنوان الگوی معنادار در داده‌ها سازگار است (کوکارتز و ردیکر، ۲۰۲۳: براون و کلارک، ۲۰۰۶). بنابراین عباراتی مانند «لال وجودی»، «شرم از عقیده شخصی» و «پیوند از راه خون» کدهای اولیه‌اند؛ این کدها در مقوله‌هایی مانند «بی‌ثباتی هویتی» یا «انسجام از طریق همدستی» قرار می‌گیرند و مقوله‌ها تم‌های کلان را شکل می‌دهند.

برای افزایش شفافیت و اعتبار تفسیری، در هر یادداشت تحلیلی صفحه رمان، شخصیت، موقعیت روایی، قطعه متن، کد اولیه، مقوله و برداشت تفسیری ثبت شد. راهنمای کدگذاری نیز تعریف هر مقوله، معیار ورود و خروج و نمونه شاهد را دربر داشت. جدول ۱ سلسله‌مراتب تحلیل را از شاهد روایی به کد اولیه، از کد به مقوله یا زیرتم و از مقوله به تم اصلی نشان می‌دهد. این مستندسازی امکان بازبینی تصمیم‌های تحلیلی و تشخیص مواردی را فراهم کرد که یک شاهد می‌توانست به بیش از یک تم مرتبط باشد (کوکارتز و ردیکر، ۲۰۲۳: ۱۹۳ تا ۲۱۴).

جدول ۱. سلسله‌مراتب کدگذاری: از شاهد روایی و کد اولیه تا مقوله و تم اصلی

تم اصلی	مقوله/زیرتم	کدهای اولیه و کانون روایی	شاهد مستقیم از رمان	ارجاع
بحران هویت	بی‌ثباتی هویتی فردی	ملال وجودی؛ میل به تخریب (ستاوریوگین)	«احساس اجتماعی من در این خلاصه می‌شد که دلم می‌خواست چهار گوشه شهر باروت بگذارم و جامعه را منفجر کنم. این فکرها همه از ملال بود.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۹۳۷
بحران هویت	بحران هویت روشنفکری	خودآنگاره منفی؛ فروپاشی شأن روشنفکری (ترافیمویچ)	«من یک انگلم؛ دوست عزیزم، یک آدم فرتوت و مفلوک هستم.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۴۱
بحران هویت	بحران هویت دینی - ملی	طرد بازگشت دینی و ملی؛ برچسب‌زنی خطر (شاتوف از نگاه واروارا پتروونا)	«چشم دیدنش را ندارم، آدم شروری است و خیلی هم از خودش راضی است!»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۸۸
بحران هویت	بحران هویت فرهنگی	غرب‌زدگی نمایشی؛ خودنمایی روشنفکرانه (کارمازینف)	«توجه‌تان به کجاست؟ مرا تماشا کنید.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۱۳۱
بحران هویت	بحران هویت وجودی	گسست ایمان و انکار؛ تعریف خدا به‌مثابه ترس (کیریلوف)	«خدا همان وحشت از مرگ است.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۱۶۱
رادیکال‌شدن تدریجی	انضباط گروهی و زوال فردیت	شرم از عقیده شخصی؛ تولید اطاعت (پیوتر)	«جنبش ما بیش از همه چیز به زور احساسات پیش می‌رود؛ ملاطی که همه افراد را به هم می‌بندد، این پیوند شرم از داشتن عقیده شخصی است.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۲۴
رادیکال‌شدن تدریجی	انسجام از طریق همدستی	پیوند خونی؛ جرم مشترک (پیوتر و حلقه او)	«با خون او می‌خواهید اعضای گروه‌تان را به هم بچسبانید.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۶۳
رادیکال‌شدن تدریجی	کنترل قهری	تهدید مستقیم؛ تولید هراس (پیوتر)	«تا مخ شما را به دیوار نپاشم از اینجا نمی‌روم.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۸۳۰
رادیکال‌شدن تدریجی	بازتعریف اخلاق در زبان سازمان	تحریف زبان اخلاقی؛ ضرورت‌سازی برای جنایت (پیوتر)	«ملاطی که همه افراد را به هم می‌بندد» در زبان پیوتر، نه اخلاق و حقیقت، بلکه «شرم از داشتن عقیده شخصی» است.	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۲۴

تم اصلی	مقوله/زیرتم	کدهای اولیه و کانون روایی	شاهد مستقیم از رمان	ارجاع
رادیکال‌شدن تدریجی	حذف امکان خروج	عضو سابق به‌مثابه خطر؛ ترس از گسست (شاتوف)	تعبیر «با خون او» نشان می‌دهد شاتوف از انسان بازگشته به معنا، به ابزار انسجام گروهی تبدیل می‌شود.	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۶۳
رادیکال‌شدن تدریجی	جایگزینی هویت جمعی با وجدان فردی	شرم از استقلال رأی؛ وفاداری بی‌چون‌وچرا (حلقه پیوتر)	در منطق گروه، «داشتن عقیده شخصی» مایه شرم معرفی می‌شود و همین امر راه را برای اطاعت بی‌چون‌وچرا باز می‌کند.	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۲۴
مدیریت ترس	تسلط نمادین بر مرگ	خودکشی به‌مثابه تصاحب مرگ (کیریلوف)	«می‌خواهم خودم را بکشم چون نمی‌خواهم از مرگ بترسم.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۱۱
مدیریت ترس	فروپاشی جهان‌بینی معنابخش	خدا به‌مثابه نام اضطراب مرگ (کیریلوف)	«خدا همان وحشت از مرگ است.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۱۶۱
مدیریت ترس	بازگشت دفاعی به جهان‌بینی	پناه‌بردن اضطرابی به نشانه‌های دینی (ترافیمویچ)	«هرگز به این‌ها اعتقاد نداشتم، ولی باشد...»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۸۹
مدیریت ترس	انتقال اضطراب و گناه	فراکنی گناه بر قربانی بی‌دفاع (ماتریوشا)	ستاوروگین می‌گوید کودک گمان کرده بود گرفتار «جنایتی باورناکردنی» و «گناهی مرگبار» شده است.	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۶۹۶
مدیریت ترس	انجماد قربانی در برابر قدرت	سکوت؛ شرم؛ بی‌حرکتی (ماتریوشا)	«روی خود را با دست‌هایش پوشاند و بی‌حرکت در گوشه‌ای ایستاد، رو به دیوار.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۶۹۶
پیامد اخلاقی و قربانی‌سازی	ابزارسازی سیاسی دیگری	شاتوف به‌مثابه وسیله انسجام گروه	«با خون او می‌خواهید اعضای گروهتان را به هم بچسبانید.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۵۶۳
پیامد اخلاقی و قربانی‌سازی	ابزارسازی شخصی دیگری	ماتریوشا به‌مثابه وسیله لذت، سلطه و آزمون اخلاقی	«روی خود را با دست‌هایش پوشاند و بی‌حرکت در گوشه‌ای ایستاد، رو به دیوار.»	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۶۹۶
پیامد اخلاقی و قربانی‌سازی	حاشیه‌رانی بدن آسیب‌پذیر	برچسب‌زنی تحقیرآمیز؛ حذف کرامت (ماریا لیبیادکینا)	او در نگاه دیگران با عنوان تحقیرآمیز «زن لنگ» شناخته می‌شود.	داستایفسکی، ۱۳۹۱: ۴۲

یافته‌های پژوهش

تم نخست: بحران هویت

بحران هویت گسترده‌ترین تم رمان است و در ستاوروگین، کیریلوف، ترافیمویچ و شاتوف صورت‌های متفاوتی می‌یابد. ستاوروگین از نظر اجتماعی دارای منزلت، ثروت و جاذبه است، اما از نظر درونی فاقد تعهد و جهت پایدار است. همین شکاف میان قدرت بیرونی و تهی‌بودگی درونی، او را به «مرکز نمادین» رمان تبدیل می‌کند؛ دیگران ایده‌ها و آرزوهای خود را بر او فرافکنی می‌کنند. این وضعیت با خوانش رولبرگ از ستاوروگین به‌عنوان چهره‌ای معمایی و کانون رهبری کاریزماتیک سازگار است: کارکرد سیاسی او بیش از آنکه از برنامه‌ای روشن ناشی شود، از ابهام، منزلت و قدرت خیال‌انگیزی وی برای پیروان پدید می‌آید (رولبرگ، ۲۰۱۴).

شاهد آشکار این بحران در سخن ستاوروگین دیده می‌شود؛ او بحران هویت و میل به تخریب را بی‌واسطه به زبان می‌آورد: «احساس اجتماعی من در این خلاصه می‌شد که دلم می‌خواست چهار گوشه شهر باروت بگذارم و جامعه را منفجر کنم. این فکرها همه از ملال بود» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۹۳۷). اهمیت این عبارت در پیوند میان «ملال» و «انفجار» است. در اینجا خشونت نه از ایمان، بلکه از تهی‌بودگی برمی‌خیزد. ملال ستاوروگین ملال فردی معمولی نیست؛ ملال انسانی است که همه مرزهای اخلاقی را آزموده و هیچ معیار پایداری برای زیستن نیافته است.

از منظر اریکسون، ستاوروگین به تعهد هویتی پایدار نمی‌رسد؛ از منظر رولبرگ، همین ابهام امکان می‌دهد پیوتر او را به‌عنوان رهبر بالقوه عرضه کند (اریکسون، ۱۹۶۸؛ رولبرگ، ۲۰۱۴). پیوتر به چهره‌ای نیاز دارد که برای گروه اعتبار، راز و اقتدار تولید کند، در حالی که سازمان‌دهی، فریب و کنترل عملی را خود بر عهده می‌گیرد. بنابراین ستاوروگین را نمی‌توان صرفاً رهبر یا صرفاً فردی منفعل دانست؛ او منبع کاریزمای نمادین است، اما فقدان تصمیم اخلاقی‌اش به دیگران اجازه می‌دهد تصویر او را به ابزار سیاست تبدیل کنند. بحران هویت در اینجا از سطح تجربه شخصی فراتر می‌رود و به منبعی برای مشروعیت‌بخشی به گروه تبدیل می‌شود.

کیریلوف شکل فلسفی بحران هویت را نمایندگی می‌کند. او مسئله خدا، مرگ و آزادی را تا حد خودکشی پیش می‌برد و هویت خویش را در برابر ترس تعریف می‌کند: «می‌خواهم خودم را بکشم چون نمی‌خواهم از مرگ بترسم» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۵۱۱). در این عبارت، خودکشی نه حادثه‌ای فرعی، بلکه راهی برای ساختن هویت است؛ اما هویتی که فقط از نفی ترس ساخته شود، ناگزیر به خودویرانگری می‌رسد. او می‌خواهد خدا شود، اما راهی که برمی‌گزیند حذف خود است.

ترافیمویچ نیز بحران هویت روشنفکرانه را مجسم می‌کند. او با لحنی خودتحقیرانه می‌گوید: «دوست عزیز، من به یک نکته هولناک پی برده‌ام؛ من یک انگل هستم، همین و همین» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۴۱). این خودتحقیری نشان می‌دهد نسل قدیم روشنفکری، که زمانی حامل آرمان‌های آزادی‌خواهانه بود، اکنون از توان تربیت اخلاقی نسل جدید بازمانده است. پیوتر از دل همین شکست پدانه بیرون می‌آید. بنابراین، افراط‌گرایی نسل جدید فقط شور جوانی نیست، بلکه نتیجه فروپاشی اقتدار اخلاقی نسل پیشین نیز هست.

در سطح جمعی، بحران هویت در تعارض میان غرب‌گرایی سطحی، ملی‌گرایی دینی و نیهیلیسم انقلابی آشکار می‌شود. جامعه رمان در گفت‌وگوها و محافل خود گرفتار مجموعه‌ای از شعارهای پراکنده و بی‌ریشه است؛ راوی در وصف فضای محافل روشنفکری می‌گوید سخن از «برچیده شدن دستگاه سانسور»، «الغای الفبای روسی و اختیار الفبای لاتینی»، «تقسیم قوم‌بنیاد روسیه با پیوند آزاد فدرالی» و حتی «برچیده شدن بساط ارتش و نیروی دریایی» در میان بود (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۳۴). این فهرست آشفته نشان می‌دهد که مسئله فقط اختلاف سیاسی نیست، بلکه بحران در تعریف ملت، زبان، دین و نظم اجتماعی است. در سوی دیگر، شاتوف به بازگشت به ملت و ایمان می‌اندیشد، اما نگاه اطرافیان به او آمیخته با بدگمانی و طرد است؛ واروارا پترونو درباره او می‌پرسد: «شاتوف چه؟ همان‌طور مثل گذشته است؟» و سپس می‌گوید: «چشم دیدنش را ندارم، آدم شروری است و خیلی هم از خودش راضی است!» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۸۸). این داوری نشان می‌دهد که بازگشت شاتوف به هویت دینی - ملی، در فضای اجتماعی رمان نه به عنوان امکانی اخلاقی، بلکه به مثابه رفتاری خطرناک و نامطلوب فهمیده می‌شود. هم‌زمان، کارمازینف با ژست روشنفکرانه و

اروپایی از جامعه خود فاصله می‌گیرد؛ راوی درباره خودنمایی او می‌نویسد که گویی در متن مقاله‌اش فریاد می‌زند: «توجه‌تان به کجاست؟ مرا تماشا کنید» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۱۳۱). بدین ترتیب، داستایفسکی جامعه‌ای را تصویر می‌کند که میان تقلید از غرب، بازگشت مضطرب به ایمان و میل نیهیلیستی به ویران‌سازی سرگردان است؛ جامعه‌ای که چون نمی‌تواند خود را تعریف کند، به‌آسانی در چرخه تقلید، نفرت و خشونت گرفتار می‌شود.

تم دوم: رادیکال‌شدن تدریجی

پیوتر ورخاویسکی موتور سازمانی رادیکال‌شدن در رمان است. او برخلاف ستاوروگین، قدرت خود را از ابهام کاریزماتیک نمی‌گیرد، بلکه از شناخت ضعف‌ها، تولید اطلاعات نابرابر و مدیریت روابط به دست می‌آورد. رولبرگ این منطق را بخشی از سازوکار فریب و توهم در سیاست رمان می‌داند (رولبرگ، ۲۰۱۴). پیوتر می‌داند چه کسی از رسوایی می‌ترسد، چه کسی نیازمند اهمیت است و چه کسی در جست‌وجوی جمعی بزرگ‌تر برای تعریف خود است. از این‌رو، ابزار اصلی او ایدئولوژی منسجم نیست؛ تبدیل آسیب‌پذیری‌های پراکنده به وابستگی سازمانی است.

نخستین تکنیک پیوتر، نابود کردن استقلال فکری از راه شرم است. او سازوکار گروه را چنین توضیح می‌دهد: «جنبش ما بیش از همه چیز به زور احساسات پیش می‌رود؛ ملاحظی که همه افراد را به هم می‌بندد، این پیوند شرم از داشتن عقیده شخصی است» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۵۲۴). این جمله یکی از کلیدهای فهم رمان است. در گروه افراطی، فردیت نه فقط زائد، بلکه شرم‌آور می‌شود. فرد اگر نظر شخصی داشته باشد، گویی به جمع خیانت کرده است. بدین ترتیب، گروه با تولید شرم، وجدان فردی را به سکوت وامی‌دارد.

دومین تکنیک، ایجاد توهم شبکه‌ای بزرگ و فراگیر است. پیوتر حلقه محلی را بخشی از سازمانی وسیع معرفی می‌کند و با این تصویر به اعضا احساس اهمیت تاریخی می‌دهد. استراوس جذب افراد در جمع‌های تروریستی را با فرایندهایی توضیح می‌دهد که در آنها مرز فرد و جمع تضعیف می‌شود و خشونت پیرامون رهبر یا مرکز کاریزماتیک گردش می‌کند (استراوس، ۲۰۰۶). در شیاطین، اعضا لزوماً از شناخت دقیق برنامه برخوردار نیستند؛ آنچه آنان را نگه می‌دارد احساس مشارکت در شبکه‌ای قدرتمند، ترس از بیرون‌ماندن و کاهش تدریجی استقلال داوری است. این وضعیت با الگوی چندمسیره رادیکال‌شدن نیز سازگار است (مک‌کالی و موسکالنکو، ۲۰۰۸).

سومین و خطرناک‌ترین تکنیک، پیوند از راه خون مشترک است. قتل شاتوف در ظاهر برای جلوگیری از افشاگری طرح می‌شود، اما در سطح سازمانی قرار است اعضا را به جنایتی مشترک آلوده کند: «با خون او می‌خواهید اعضای گروه‌تان را به هم بچسبانید» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۵۶۳). استراوس این الگو را در قالب گردش یا چرخه خشونت پیرامون رهبر توضیح می‌دهد؛ خشونت تازه، اعضا را در موقعیتی قرار می‌دهد که برای توجیه عمل پیشین به ادامه وفاداری نیاز پیدا می‌کنند (استراوس، ۲۰۰۶). بنابراین خون قربانی فقط نشانه حذف مخالف نیست؛ هزینه خروج را افزایش می‌دهد و همدستی را به مبنای هویت گروهی تبدیل می‌کند.

چهارمین تکنیک، تهدید عریان است. پیوتر در صحنه‌هایی آشکارا با خشونت کلامی سخن می‌گوید و مخاطب را چنین تهدید می‌کند: «تا من شما را به دیوار نپاشم از اینجا نمی‌روم» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۸۳۰). این زبان نه صرفاً خشم فردی، بلکه ابزار سیاسی است. تهدید، فضای تصمیم اخلاقی را تنگ می‌کند و فرد را در موقعیت اضطراری قرار می‌دهد. در چنین وضعیتی، بسیاری از افراد به جای داوری اخلاقی، فقط به نجات خود می‌اندیشند.

پنجمین تکنیک، تحریف زبان اخلاقی است. پیوتر قتل، دروغ و خیانت را با واژگانی مانند ضرورت، سازمان، آینده و انقلاب می‌پوشاند و به این ترتیب، خشونت را از عمل مجرمانه به وظیفه ایدئولوژیک تبدیل می‌کند. او در گفت‌وگو با اعضای حلقه، استقلال رأی را تهدیدی برای سازمان می‌داند و پیوند جمع را بر نوعی شرم و اطاعت استوار می‌کند؛ تعبیر او از «پیوند شرم» نشان می‌دهد که زبان اخلاقی از معنای آزادانه و انسانی خود تهی شده و به ابزار کنترل بدل می‌شود (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۵۲۴). همچنین هنگامی که قتل شاتوف در مقام ضرورت گروهی طرح می‌شود، نیکلای منطق واقعی پیوتر را برملا می‌کند و می‌گوید هدف او این است که اعضا را «با خون او» به هم بچسباند (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۵۶۳). این جابه‌جایی

زبانی بسیار مهم است: خون انسان دیگر نشانه جنایت نیست، بلکه در زبان پیوتر به «ملاط» سازمان تبدیل می‌شود. داستایفسکی با این تمهید نشان می‌دهد که افراط‌گرایی پیش از آنکه دست به قتل بزند، زبان را می‌کشد؛ زیرا وقتی واژگان اخلاقی بی‌معنا شوند، کشتن انسان نیز آسان‌تر می‌شود. در برابر پیوتر، شاتوف نمونه خروج از مسیر رادیکال‌شدن است. چکارلی فرایند رادیکال‌شدن شخصیت داستایفسکی را حرکتی تدریجی از مواجهه با ایده به آزمودن آن در خشونت می‌داند (چکارلی، ۲۰۰۹)؛ شاتوف مسیر معکوس را طی می‌کند و می‌کوشد از ایدئولوژی به تعهد اخلاقی و رابطه انسانی بازگردد. همین امکان بازگشت، او را برای گروه خطرناک می‌سازد، زیرا نشان می‌دهد وفاداری مطلق نیست. پیوتر با تبدیل شاتوف از «انسان بازگشته» به «خطر تشکیلاتی»، خروج را خیانت می‌نامد و قتل را ضرورت جلوه می‌دهد. حذف شاتوف در نتیجه فقط حذف یک مخالف نیست؛ حذف شهادتی است که امکان گسستن از منطق گروه را نمایندگی می‌کند.

تم سوم: مدیریت ترس

مدیریت ترس در رمان از طریق چهره‌هایی نشان داده می‌شود که نمی‌توانند با مرگ، گناه و بی‌معنایی کنار بیایند. کیریلف آشکارترین نمونه است. او می‌گوید: «خدا همان وحشت از مرگ است» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۱۶۱) و سپس می‌کوشد با خودکشی این وحشت را شکست دهد. داستایفسکی نشان می‌دهد انکار ترس، لزوماً آزادی نمی‌آورد. کیریلف با حذف زندگی می‌خواهد بر مرگ مسلط شود، در حالی که همین کنش نشان می‌دهد مرگ مرکز هویت او شده است.

از منظر نظریه مدیریت ترس، کیریلف جهان‌بینی فرهنگی پایداری ندارد که مرگ را معنادار کند. او نه در ایمان آرام می‌گیرد و نه در سیاست؛ از همین رو مرگ خودخواسته را به مثابه اثبات آزادی برمی‌گزیند و می‌گوید: «می‌خواهم خودم را بکشم چون نمی‌خواهم از مرگ بترسم» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۵۱۱). اما این آزادی، رابطه با دیگری و مسئولیت اخلاقی را قطع می‌کند. در نتیجه، خودکشی او فقط مسئله فردی نیست؛ در شبکه پیوتر نیز به ابزاری سیاسی تبدیل می‌شود.

ترافیموچ در لحظه بحران به رفتار دینی پناه می‌برد و بر خود صلیب می‌کشد، در حالی که پیش‌تر ایمان استواری نداشته است. واکنش او با این عبارت بیان می‌شود: «هرگز به این‌ها اعتقاد نداشتم، ولی باشد» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۵۸۹). این صحنه از منظر مدیریت ترس معنادار است؛ زیرا مواجهه با پایان، حتی روشنفکری‌ها را بی‌اعتقاد را به سوی نمادهای دینی بازمی‌گرداند. داستایفسکی در اینجا نه ایمان او را مسخره می‌کند و نه آن را ساده می‌گیرد؛ بلکه نشان می‌دهد ترس از مرگ چگونه نیاز به معنا را در لحظه‌ای فشرده آشکار می‌کند.

ستاوورگین نیز با مدیریت ناکارآمد ترس مواجه است، اما اضطراب او بیشتر به صورت ملال، گناه و بی‌حسی اخلاقی ظاهر می‌شود. اعتراف مربوط به ماتریوشا نشان می‌دهد که او به جای پذیرش مسئولیت و ترمیم رابطه با دیگری، رنج قربانی را به بخشی از تجربه خود از قدرت و سقوط تبدیل می‌کند. بریگز این رابطه را نابرابر و مبتنی بر اقتدار مرد بالغ بر کودک می‌داند (بریگز، ۲۰۰۹، صص. ۲۹۷ تا ۲۹۹). استراوس نیز فصل «نزد تیخون» و مواجهه زنان با ستاوورگین را برای فهم پیوند میان کاریزما، خشونت و سلطه جنسیتی محوری می‌شمارد (استراوس، ۲۰۰۶). از این منظر، گناه ستاوورگین فقط جنایتی شخصی نیست؛ نمونه‌ای از انتقال اضطراب و شرم به قربانی بی‌دفاع است.

وجه به ماتریوشا تحلیل افراط‌گرایی را عمیق‌تر می‌کند. اگر قتل شاتوف خشونت سیاسی گروه را نشان می‌دهد، رنج ماتریوشا خشونت پنهان قدرت فردی را آشکار می‌کند. در اعتراف ستاوورگین، ماتریوشا کودکی معرفی می‌شود که در برابر قدرت مرد بالغ توان دفاع از خود ندارد؛ بریگز نیز این رابطه را رابطه «دختر نابالغ با مرد بالغ» می‌داند که سوءاستفاده از موقعیت قدرت و اقتدارش به بهره‌کشی جنسی و خودکشی کودک می‌انجامد (بریگز، ۲۰۰۹، ص. ۲۹۷). در روایت داستایفسکی، پس از واقعه، کودک «روی خود را با دست‌هایش پوشاند و بی‌حرکت در گوشه‌ای ایستاد، رو به دیوار» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۶۹۶). این تصویر سکوت و بی‌حرکتی، نشان می‌دهد قربانی حتی زبان اعتراض خود را نیز از دست داده است. ستاوورگین نیز بعدها می‌گوید که لابد ماتریوشا گمان کرده «جنایتی باورناکردنی» مرتکب شده و گرفتار «گناهی مرگبار» شده است (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص. ۶۹۶). بنابراین خشونت ستاوورگین فقط در عمل او نیست، بلکه در انتقال بار گناه به کودک نیز آشکار می‌شود. هر دو خشونت، یعنی قتل شاتوف و

رنج ماتریوشا، از یک ریشه تغذیه می‌کند: ناتوانی در دیدن دیگری به عنوان انسان کامل. در هر دو مورد، دیگری به ابزار تبدیل می‌شود؛ شاتوف ابزار انسجام گروه و ماتریوشا ابزار لذت، تحقیر یا آزمون اخلاقی ستاوروگین. همان‌گونه که پیوتر می‌خواهد اعضای گروه را «با خون» شاتوف به هم بچسباند (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۵۶۳)، ستاوروگین نیز ماتریوشا را نه به عنوان سوژه‌ای انسانی، بلکه به عنوان ابژه‌ای برای تجربه قدرت، ملال و سقوط اخلاقی خود می‌بیند.

نم چهارم: پیامد اخلاقی و قربانی‌سازی

در تحلیل شیاطین نباید توجه صرفاً به حلقه مردان ایدئولوژیک محدود شود. استراوس نشان می‌دهد که زنان رمان با پرسش کردن از اقتدار مردانه، نامیدن فریب و حفظ پیوند با زندگی می‌توانند چرخه خشونت و بت‌سازی را آشکار کنند، هرچند بسیاری از آنان هزینه این مقاومت را با طرد، آسیب یا مرگ می‌پردازند (استراوس، ۲۰۰۶). واروارا پتروونا، ماریا لیبادکینا، داریا، لیزا و ماتریوشا هر یک پیامدهای متفاوت سلطه، ملال و بی‌مسئولیتی را نمایان می‌کنند. این شخصیت‌ها فقط قربانی نیستند؛ معیار سنجش ادعاهای اخلاقی مردان نیز هستند، زیرا در برخورد با آنان روشن می‌شود که آزادی، ایمان، انقلاب و قدرت تا چه اندازه از مسئولیت انسانی تهی شده‌اند.

واروارا پتروونا در مقام مادر و حامی اجتماعی، نماینده نوعی اقتدار اشرافی و پدرسالارانه است که با وجود قدرت ظاهری، از فهم بحران نسل جدید بازمی‌ماند. رابطه او با ترافیموویچ و ستاوروگین نشان می‌دهد پیوندهای عاطفی و طبقاتی چگونه می‌توانند در پوششی از حمایت، وابستگی و کنترل پنهان شوند. ترافیموویچ در برابر این رابطه، خود را انسانی فروکاسته و وابسته می‌بیند و با لحنی آمیخته به تحقیر نفس می‌گوید: «من یک انگلیم» (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۴۱). این تعبیر نشان می‌دهد حمایت واروارا پتروونا برای او فقط پشتیبانی عاطفی نیست، بلکه نوعی وابستگی فرساینده نیز هست. از سوی دیگر، در فضای خانه و محفل او، نسل جوان به جای تربیت اخلاقی، در معرض گفتارهای پراکنده، خودنمایی روشنفکرانه و روابط کنترل‌گرانه قرار می‌گیرد. بنابراین واروارا پتروونا در برابر افراط‌گرایی مستقیم نمی‌ایستد، اما ناتوانی او در ساختن محیطی اخلاقی و مسئولانه، بخشی از زمینه بحران را فراهم می‌کند.

ماریا لیبادکینا از حاشیه‌نشین‌ترین و در عین حال تکان‌دهنده‌ترین چهره‌های رمان است. ازدواج پنهانی او با ستاوروگین، بی‌پناهی جسمی و روانی او و سپس حذف خشونت‌آمیزش، نشان می‌دهد قدرت مردانه چگونه فرد آسیب‌پذیر را به راز، مانع و در نهایت قربانی تبدیل می‌کند. داستایفسکی از همان آغاز، ماریا را در وضعیتی نامتوازن و آسیب‌پذیر نشان می‌دهد؛ او در نگاه دیگران نه به عنوان انسانی مستقل، بلکه چون «زن لنگ» و موجودی نامتعارف دیده می‌شود (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۴۲). همین نگاه تحقیرآمیز، جایگاه او را در منطق خشونت روشن می‌کند؛ او از نظر سیاسی عضو هیچ گروهی نیست، اما بدن و سرنوشتش در مدار همان فرهنگی قرار می‌گیرد که ضعیفان را به حاشیه می‌راند و سپس حذف می‌کند. مرگ ماریا در این معنا، فقط حادثه‌ای عاطفی یا خانوادگی نیست؛ نشانه آن است که افراط‌گرایی در رمان، پیش از آنکه در شعار سیاسی آشکار شود، در عادت به نادیدن و حذف بدن‌های بی‌دفاع شکل گرفته است.

داریا شخصیتی است که امکان مراقبت، وفاداری و مسئولیت را در برابر خودویرانگری ستاوروگین نمایندگی می‌کند. حضور او نشان می‌دهد که داستایفسکی در کنار خشونت و تباهی، الگوهایی از مراقبت اخلاقی نیز می‌سازد. داریا در برابر آشفتگی ستاوروگین، نه با هیجان ایدئولوژیک و نه با سلطه‌جویی، بلکه با نوعی آمادگی برای همراهی و تحمل ظاهر می‌شود. او در جهان رمانی که بسیاری از شخصیت‌ها دیگری را ابزار قدرت یا لذت می‌کنند، یادآور امکان رابطه‌ای مسئولانه است. با این حال، همین مراقبت نیز نمی‌تواند ستاوروگین را نجات دهد؛ زیرا بحران او از مرحله پذیرش رابطه انسانی گذشته است. در اینجا می‌توان به منطق اعتراف ستاوروگین ارجاع داد؛ جایی که او خود نشان می‌دهد از درون به چنان بی‌حسی اخلاقی رسیده که حتی رنج دیگری نیز برایش به موضوع آزمون و ملال تبدیل می‌شود (داستایفسکی، ۱۳۹۱، صص ۶۹۶-۶۹۷). بنابراین اخلاق مراقبت، هرچند ضروری است، در برابر سوژه‌ای که خود را از مسئولیت جدا کرده، کافی نیست.

لیزا نیز به شکلی دیگر در مدار جاذبه و تباهی ستاوروگین قرار می‌گیرد. او نشان می‌دهد کاریزمای فرد بحران‌زده چگونه می‌تواند دیگران را نیز گرفتار کند. ستاوروگین فقط خودویرانگر نیست؛ او اطرافیان خود را نیز وارد میدان بی‌ثباتی عاطفی و اخلاقی می‌کند. لیزا مجذوب نیرویی می‌شود که در ظاهر رازآلود و قدرتمند است، اما از درون تهی و ویرانگر است. در رمان، این جاذبه خطرناک با سکوت، ابهام و رفتار دوگانه ستاوروگین ساخته می‌شود؛ همان شخصیتی که خشونت را گاه نه از سر باور، بلکه از «ملال» تجربه می‌کند (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۹۳۷). از این رو، تحلیل لیزا و ماریا نشان می‌دهد افراط‌گرایی در رمان فقط در جلسه‌های مخفی سیاسی باقی نمی‌ماند، بلکه به روابط عاطفی نیز سرایت می‌کند و پیوندهای انسانی را به میدان سلطه، فریب و نابودی بدل می‌سازد.

ماتریوشا مهم‌ترین شاهد برای پیوند میان خشونت، قدرت و بی‌صدایی قربانی است. در تحلیل این شخصیت، نباید او را فقط نشانه گناه ستاوروگین دانست؛ ماتریوشا مرکز اخلاقی بحرانی بزرگ‌تر است. در روایت اعتراف، کودک پس از واقعه چنان در خود فرو می‌رود که تصویر او با سکوت و بی‌دفاعی گره می‌خورد؛ او «رو به دیوار» می‌ایستد و توان سخن گفتن از او گرفته می‌شود (داستایفسکی، ۱۳۹۱، ص ۶۹۶). این تصویر نشان می‌دهد خشونت ستاوروگین فقط در عمل او نیست، بلکه در بی‌صدا کردن قربانی نیز هست. هنگامی که قربانی کودک است، هرگونه توجیه فلسفی، سیاسی یا زیبایی‌شناختی فرو می‌ریزد. داستایفسکی از طریق چنین قربانیانی نشان می‌دهد جامعه‌ای که صدای ضعیفان را نمی‌شنود، دیر یا زود به خشونت سازمان‌یافته نیز تن می‌دهد؛ زیرا همان منطقی که ماتریوشا را به ابژه قدرت فردی تبدیل می‌کند، شاتوف را نیز به ابزار انسجام گروهی بدل می‌سازد.

رابطه میان تم‌ها: از بحران فردی تا خشونت جمعی

یافته اصلی پژوهش در رابطه میان تم‌هاست. بحران هویت به‌تنهایی افراط‌گرایی تولید نمی‌کند و اضطراب مرگ نیز الزاماً به خشونت نمی‌انجامد. در شیاطین، نقطه تعیین‌کننده زمانی است که بی‌ثباتی هویتی با سازمان گروهی، زبان ایدئولوژیک و راهبردهای کنترل عاطفی پیوند می‌خورد. الگوی چکارلی درباره گذار تدریجی از مواجهه با ایده رادیکال به آزمودن آن در خشونت، بُعد زمانی این فرایند را روشن می‌کند (چکارلی، ۲۰۰۹)؛ یافته‌های متن نشان می‌دهد گروه پیوتر واسطه‌ای است که این گذار را شتاب می‌بخشد و به آن صورت تشکیلاتی می‌دهد.

در این چرخه، گروه نقش واسطه دارد: فرد برای معنا و تعلق به جمع نزدیک می‌شود؛ گروه استقلال رأی را به شرم یا خیانت تبدیل می‌کند؛ و مشارکت در کنش غیرقانونی هزینه خروج را افزایش می‌دهد. استراوس بر جذب فرد در جمع بسته و گردش خشونت پیرامون مرکز کاریزماتیک تأکید می‌کند (استراوس، ۲۰۰۶)، در حالی که رولبرگ میان کاریزمای نمادین ستاوروگین و سازوکارهای فریب و دست‌کاری سیاسی تمایز می‌گذارد (رولبرگ، ۲۰۱۴). در رمان، این دو کارکرد میان ستاوروگین و پیوتر تقسیم شده‌اند: یکی تصویر رهبر را فراهم می‌کند و دیگری شبکه اطاعت را می‌سازد.

مدیریت ترس این چرخه را تشدید می‌کند. ترس از مرگ، بی‌معنایی، رسوایی یا طرد، پاسخ واحدی ایجاد نمی‌کند: کیریلَف آن را به خودکشی، اعضای حلقه به اطاعت، پیوتر به کنترل دیگران و ستاوروگین به گریز از مسئولیت تبدیل می‌کنند. هنگامی که گروه خود را تنها منبع معنا و امنیت معرفی می‌کند، تهدید جهان‌بینی با تهدید هویت فرد یکی می‌شود. در این وضعیت، دفاع از گروه می‌تواند صورت دفاع از خود پیدا کند و خشونت علیه دیگری به‌عنوان حفظ معنا توجیه شود.

شاتوف در این میان نقطه گسست است. او نشان می‌دهد که خروج از گروه ممکن است، اما خروج فقط نظری نیست؛ باید با بازسازی هویت، پذیرش مسئولیت و بازگشت به رابطه انسانی همراه شود. او در آستانه پدر شدن و بازگشت خانوادگی قرار می‌گیرد و همین امر خروج او را از منطق مرگ به سوی منطق زندگی نشان می‌دهد. مرگ شاتوف به دست گروه، به همین دلیل تراژیک است: گروه افراطی درست در لحظه‌ای او را می‌کشد که امکان زندگی اخلاقی در او دوباره جوانه زده است.

بنابراین، داستایفسکی افراط‌گرایی را پدیده‌ای چندسطحی بازنمایی می‌کند: بحران فردی شرایط آسیب‌پذیری را فراهم می‌کند؛ گروه این شرایط را به هویت، مأموریت و اطاعت تبدیل می‌کند؛ ترس و شرم وابستگی را تشدید می‌کنند؛ و ابزارشدن دیگری پیامد اخلاقی فرایند است. این رابطه علی و

اجتناب‌ناپذیر نیست، زیرا شاتوف امکان بازسازی تعهد و خروج را نشان می‌دهد. تراژدی او در این است که گروه درست‌هنگامی وی را حذف می‌کند که می‌کوشد از منطق مرگ به رابطه، خانواده و مسئولیت بازگردد.

بحث و نتیجه‌گیری

پرسش اصلی پژوهش این بود که رمان شیاطین چه رابط‌های میان بحران‌های هویتی و وجودی شخصیت‌ها، سازوکارهای شکل‌گیری گروه رادیکال و پیامدهای اخلاقی خشونت برقرار می‌کند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد این رابطه در رمان به صورت یک زنجیره ساده و قطعی ساخته نمی‌شود. بحران هویت زمینه‌ای از بی‌ثباتی، فقدان تعهد و نیاز به معنا ایجاد می‌کند، اما تنها زمانی به خشونت نزدیک می‌شود که در روابط مشخص گروهی سازمان باید و ترس، شرم، وابستگی و هزینه خروج به آن جهت دهند. رمان به جای ارائه یک عامل اصلی، فرایندی را بازنمایی می‌کند که در آن سطح فردی، سطح جمعی و سطح وجودی بر یکدیگر اثر می‌گذارند و مسیر شخصیت‌ها را به نتایج متفاوت می‌رسانند.

در سطح هویتی، ستاوروگین، ترافیمویچ، کیریل و شاتوف با صورت‌های متفاوت ناتوانی در ایجاد تعهد پایدار روبه‌رو هستند. ستاوروگین از منزلت و قدرت اثرگذاری برخوردار است، اما میان توان انتخاب و پذیرش مسئولیت پیوندی برقرار نمی‌کند. همین ابهام سبب می‌شود دیگران بر او تصویری از اقتدار، رهبری یا رهایی فراقلمی کنند. ترافیمویچ بحران نسلی را نشان می‌دهد: زبان آرمان‌خواهانه او به کنش اخلاقی و تربیت مسئولانه منتهی نشده است. کیریل هویت را در نفی ترس و اثبات آزادی مطلق جست‌وجو می‌کند و شاتوف می‌کوشد از هویت پیشین فاصله بگیرد و تعهدی تازه بسازد. تفاوت این مسیرها نشان می‌دهد بحران هویت پاسخ واحدی تولید نمی‌کند؛ آنچه اهمیت دارد، نوع رابطه‌ای است که شخصیت با دیگری، گروه و مسئولیت برقرار می‌سازد.

سطح تعیین‌کننده در گذار از بحران فردی به خشونت جمعی، سازمان‌دهی گروهی است. پیوتر به افراد هویت منسجم نمی‌بخشد، بلکه از نیاز آنان به معنا، منزلت و تعلق برای ساختن اطاعت استفاده می‌کند. او با تولید تصور یک شبکه گسترده، اعضای حلقه را در مأموریتی بزرگ‌تر از زندگی روزمره‌شان جای می‌دهد؛ با شرم‌زده کردن عقیده شخصی، تردید را به خیانت تبدیل می‌کند؛ با تهدید و کنترل اطلاعات، امکان تصمیم مستقل را کاهش می‌دهد؛ و با مشارکت دادن اعضا در جرم مشترک، هزینه خروج را بالا می‌برد. در این فرایند، رادیکال‌شدن پیش از آنکه به قتل برسد، در تغییر زبان و روابط رخ می‌دهد. واژه‌هایی مانند ضرورت، وفاداری و آینده جای نام‌های اخلاقی کنش‌ها را می‌گیرند و فرد به تدریج توان نامیدن دروغ، تهدید و قتل را از دست می‌دهد.

قتل شاتوف صورت فشرده این منطق است. شاتوف به دلیل آنکه امکان فاصله‌گرفتن از گروه و بازسازی تعهد را نمایندگی می‌کند، برای حلقه خطرناک‌تر از دشمن بیرونی است. حذف او فقط خاموش کردن یک شاهد نیست؛ گروه با قتل عضو جداشده امکان بازگشت را مجازات می‌کند و اعضای باقی‌مانده را از طریق گناه مشترک به یکدیگر وابسته می‌سازد. از این منظر، رادیکال‌شدن حرکتی به سوی باورهای شدیدتر نیست، بلکه کاهش تدریجی امکان بازاندیشی و بازگشت است. هرچه فرد بیشتر در راز، تهدید و خشونت مشترک درگیر می‌شود، هویت او بیشتر به بقای گروه وابسته و مواجهه مستقل با مسئولیت دشوارتر می‌شود.

مدیریت ترس بعد عاطفی این فرایند را توضیح می‌دهد. ترس در رمان فقط ترس مستقیم از مرگ نیست؛ بی‌معنایی، رسوایی، طرد، بی‌قدرتی و مواجهه با گناه نیز صورت‌های آن‌اند. کیریل می‌کوشد با حذف خود بر فناپذیری مسلط شود، ترافیمویچ در لحظه بحران به نشانه‌های دینی بازمی‌گردد، اعضای حلقه از افشا و جدایی می‌ترسند و پیوتر همین ترس‌ها را به ابزار کنترل تبدیل می‌کند. نتیجه‌های متفاوت نشان می‌دهد اضطراب وجودی به‌تنهایی خشونت نمی‌سازد. هنگامی که فرد منابع انعطاف‌پذیری برای معنا، رابطه و پذیرش محدودیت ندارد و گروه پاسخی قطعی و دشمنی مشخص عرضه می‌کند، ترس می‌تواند وابستگی و اطاعت را تشدید کند. در مقابل، بازگشت به رابطه انسانی و پذیرش مسئولیت می‌تواند مسیر دیگری ایجاد کند، هرچند رمان آسیب‌پذیری این امکان را نیز نشان می‌دهد.

رابطه سه مفهوم در رمان چرخه‌ای و بازخوردی است. بی‌ثباتی هویتی نیاز به تعلق و قطعیت را افزایش می‌دهد؛ گروه این نیاز را با مرزبندی، مأموریت و قواعد وفاداری سازمان می‌دهد؛ ترس از طرد و رسوایی خروج را دشوار می‌کند؛ و مشارکت در خشونت، هویت فرد را بیش از پیش به جمع

وابسته می‌سازد. در نتیجه، بحران اولیه پس از ورود به گروه همان بحران سابق باقی نمی‌ماند، بلکه به وسیله روابط، زبان و گناه مشترک بازتولید می‌شود. این چرخه جبر مطلق نیست، زیرا شاتوف امکان گسست و دارا امکان رابطه مراقبتی را نشان می‌دهند؛ اما سرنوشت آنان بیانگر آن است که خروج از ساختاری که هویت و امنیت اعضا را به وفاداری گره زده، با هزینه سنگین همراه است.

پیامد اخلاقی این فرایند در شیوه دیدن دیگری آشکار می‌شود. افراط‌گرایی در شیاطین فقط در جلسه‌های مخفی و برنامه‌های سیاسی حضور ندارد؛ پیش از آن در لحظه‌ای شکل می‌گیرد که دیگری به ابزار قدرت، لذت، انسجام یا آزمایش فکری تقلیل می‌یابد. شاتوف به وسیله حفظ گروه، ماتریوشا به ابژه سلطه و انتقال گناه، و ماریا به راز و مانعی قابل حذف تبدیل می‌شوند. زنان و قربانیان حاشیه‌ای معیار سنجش ادعاهای شخصیت‌های مرد را فراهم می‌کنند، زیرا فاصله میان زبان آزادی و رفتار سلطه‌جویانه را آشکار می‌سازند. از این حیث، رمان منشأ اخلاقی خشونت را در ناتوانی از به‌رسمیت‌شناختن استقلال و کرامت دیگری قرار می‌دهد.

در پاسخ نهایی به پرسش پژوهش می‌توان گفت شیاطین افراط‌گرایی را محصول هم‌زمان یک خلأ درونی، یک سازوکار اجتماعی و یک فشار عاطفی بازنمایی می‌کند. بحران هویت فرد را در جست‌وجوی قطعیت و تعلق قرار می‌دهد؛ رادیکال‌شدن تدریجی این جست‌وجو را در قالب اطاعت، همدستی و کاهش امکان بازگشت سازمان می‌دهد؛ و مدیریت ناکارآمد ترس، نیاز به گروه و طرد دیگری را تشدید می‌کند. خشونت زمانی تثبیت می‌شود که این سه سطح در زبان و عمل به یکدیگر متصل شوند و دیگری از مقام انسان صاحب حق و مسئولیت خارج شود. محدودیت پژوهش آن است که تحلیل بر ترجمه فارسی رمان و بر یک مسئله مشخص متمرکز است؛ از این‌رو، نتایج باید به ساختار روایی همین اثر محدود بماند و به‌عنوان مدل تجربی همه شکل‌های افراط‌گرایی تعمیم داده نشود.

منابع

- اکبری، شکیلا، و بوستانی، داریوش. (۱۴۰۴). ادراک و تجربه دانش‌آموزان از خشونت در مدرسه: علل و زمینه‌ها. *مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۹(۲)، ۱۰۶-۱۳۲. <https://doi.org/10.22034/jss.2026.2068725.1915>
- امیریگی، محمود، و قربانی، نیما. (۱۴۰۰). نظریه مدیریت وحشت: مفاهیم نظری، پژوهش‌های تجربی و انتقادات. *رویش روان‌شناسی*، ۱۰(۳). <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2383353.1400.10.3.1.5>
- ایمان، محمدتقی، و نوشادی، محمدرضا. (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کیفی. *پژوهش*، ۳(۲)، ۱۵-۴۴.
- حسینی، آزاده، میرانی، ارسطو، و میر، محمدعلی. (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل مفهوم تجربه دینی در آثار داستایفسکی با رویکرد به رمان‌های جنایت و مکافات و برادران کارامازوف. *جستارنامه ادبیات تطبیقی*، ۱۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454882.1400.5.15.5.3>
- داستایفسکی، فتودور. (۱۳۹۱). *شیاطین*. ترجمه سروش حبیبی. تهران: نشر نیلوفر.
- ذوالفقاری، محمدرضا، رونقی نوتاش، مهناز، و صدیقی، بهرننگ. (۱۴۰۳). گفت‌وگو کاوی موسیقی از مشروطه تا انقلاب ۱۳۵۷. *مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۸(۱)، ۲۷-۴۹. <https://doi.org/10.22034/jss.2024.1996169.1767>
- رضوی‌فرد، بهزاد، نظری، نجمه، و مولایی، علی. (۱۳۹۹). تحلیل محتوای رمان «همسایه‌ها» در حوزه بزهکاری کودک در پرتو یافته‌های جرم‌شناسی. *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۷(۲۰)، ۱۴۹-۱۷۸. <https://doi.org/10.30513/cld.2021.1487.1243>
- شرفی، آرمین، و اعوانی، شهین. (۱۳۹۷). بررسی جایگاه مسئله شر در آثار داستایفسکی و تحلیل پاسخ‌های او به این مسئله. *اندیشه دینی*، ۱۸(۶۸)، ۸۵-۱۰۸. <https://doi.org/10.22099/jrt.2018.5047>
- قاسمی، حمید (۱۴۰۰). مرجع پژوهش. تهران: اندیشه آرا.
- مختاری، مسروره. (۱۳۹۸). تحلیل محتوایی رمان «آتش به اختیار» اثر محمدرضا بایرامی براساس جامعه‌شناسی رمان ژرژ لوکاچ و لوسین گلدمن. *پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی*، ۱۱(۱)، ۲۸۴-۳۰۲. <https://doi.org/10.30465/lir.2019.3836>
- Altemeyer, R. A., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113-133. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR0202_5
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (pp. 189–212). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-9564-5_10
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2023). *Qualitative content analysis: Methods, practice and software* (2nd ed.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781036212940>
- McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415–433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>
- Orr, J. (1978). The demonic tendency, politics and society in Dostoevsky's *The Devils*. *The Sociological Review*, 26(1_suppl), 271–283. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1978.tb03253.x>
- Padamsee, N. (2024). A dialogue with Dostoevsky: Extremism, media and polyphony. *New Writing*, 21(3), 361–379. <https://doi.org/10.1080/14790726.2024.2345796>
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory: From genesis to revelation. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 52, pp. 1–70). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2015.03.001>
- Rollberg, P. (2014). Mastermind, terrorist, enigma: Dostoevsky's Nikolai Stavrogin. *Perspectives on Political Science*, 43(3), 143–152. <https://doi.org/10.1080/10457097.2014.917244>
- Schimmel, J., Hayes, J., & Sharp, M. (2019). A consideration of three critical hypotheses. In C. Routledge & M. Vess (Eds.), *Handbook of terror management theory* (pp. 1–30). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811844-3.00001-9>
- Straus, N. P. (2006). From Dostoevsky to Al-Qaeda: What fiction says to social science. *Common Knowledge*, 12(2), 197–213. <https://doi.org/10.1215/0961754X-2005-002>
- Wibisono, S., Louis, W. R., & Jetten, J. (2019). A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 2560. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* (pp. 189–212). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-9564-5_10
- Hosseini, A., Mirani, A., & Mir, M. A. (2021). A study and analysis of the concept of religious experience in the works of Theodore Dostoevsky with an approach to the novels Crime and Punishment and The Brothers Karamazov. *Jostarnama: Comparative Literature*, 5(15), 111–129. [In Persian]. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26454882.1400.5.15.5.3>
- Iman, M. T., & Noshadi, M. R. (2011). *Qualitative content analysis. Research Methodology in the Humanities*, 3(2), 15–44. [In Persian].
- Kuckartz, U., & Rädiker, S. (2023). *Qualitative content analysis: Methods, practice and software* (2nd ed.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781036212940>
- McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415–433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>
- Mokhtari, M. (2019). Content analysis of Mohammad Reza Bayrami's Atash Be Ekhtiar based on the sociology of the novel of Georg Lukács and Lucien Goldmann. *Literature and Interdisciplinary Research*, 1(1), 284–302. [In Persian]. <https://doi.org/10.30465/lir.2019.3836>
- Orr, J. (1978). The demonic tendency, politics and society in Dostoevsky's The Devils. *The Sociological Review*, 26(1), 271–283. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1978.tb03253.x>
- Padamsee, N. (2024). A dialogue with Dostoevsky: Extremism, media and polyphony. *New Writing*, 21(3), 361–379. <https://doi.org/10.1080/14790726.2024.2345796>
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. (2015). Thirty years of terror management theory: From genesis to revelation. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 52, pp. 1–70). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2015.03.001>
- Razavifard, B., Nazari, N., & Molabeigi, A. (2021). The content analysis of “The Neighbors” in the area of juvenile crime in the light of criminological findings. *Criminal Law Doctrines*, 17(20), 149–178. [In Persian]. <https://doi.org/10.30513/cld.2021.1487.1243>
- Rollberg, P. (2014). Mastermind, terrorist, enigma: Dostoevsky's Nikolai Stavrogin. *Perspectives on Political Science*, 43(3), 143–152. <https://doi.org/10.1080/10457097.2014.917244>
- Schimel, J., Hayes, J., & Sharp, M. (2019). A consideration of three critical hypotheses. In C. Routledge & M. Vess (Eds.), *Handbook of terror management theory* (pp. 1–30). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811844-3.00001-9>
- Sharafi, A., & Avani, S. (2018). The study of the problem of evil in Dostoevsky's works and the analysis of his responses to this problem. *Religious Thought: A Quarterly Journal*, 18(68), 85–108. [In Persian]. <https://doi.org/10.22099/jrt.2018.5047>
- Straus, N. P. (2006). From Dostoevsky to Al-Qaeda: What fiction says to social science. *Common Knowledge*, 12(2), 197–213. <https://doi.org/10.1215/0961754X-2005-002>
- Wibisono, S., Louis, W. R., & Jetten, J. (2019). A multidimensional analysis of religious extremism. *Frontiers in Psychology*, 10(5). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>
- Zolfaghari, M., Ronaghi Notash, M., & Sadighi, B. (2024). Discourse mining of music from the Constitutional period to the Revolution of 1357. *Journal of Iranian Social Studies*, 18(1), 27–49. [In Persian]. <https://doi.org/10.22034/jss.2024.1996169.1767>